

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ГРОМАДЯНСТВА ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА

Пилипенко В. П.

ВСТУП

Розпочавши широкомасштабну агресію проти нашої держави у 2022 році російська федерація, окупувала частину територій Херсонської, Запорізької, Харківської областей та захопивши деякі регіони Луганської і Донецької областей України розпочала примусову паспортизацію українських громадян які мешкають на цих територіях. При цьому окупаційна влада примушує українців до отримання російського громадянства.

За даними правозахисних організацій, станом на квітень 2024 року на тимчасово окупованих територіях України (далі – ТОТ) наразі приблизно 1,5 мільйона громадян мають чинні російські паспорти¹. Відповідно до інформації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини упродовж 2023 року він отримав 98 звернень щодо примусової паспортизації від громадян, які проживають на ТОТ (АР Крим і Севастополь – 1, Донецька область – 7, Запорізька область – 70, Херсонська область – 17, Луганська область – 3)².

У зв'язку вищенаведеним, постає питання про правову кваліфікацію дій держави-окупанта, зокрема, її вищого військово-політичного керівництва, в контексті визначення примусової паспортизації грубим порушенням норм Міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). Більше того, слід враховувати, що одним із наслідків примусової паспортизації є примусова мобілізація

---

¹ Прес-конференція на тему: «Примусова паспортизація РФ в Україні 2000-2024 роки». /Організатори ГО «Східна правозахисна група», ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3849861-primusova-pasportizacia-uf-v-ukraini-20002024-roki-prezentacia-analiticnogo-doslidzenna.html>

² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. 340 с. С. 62-63. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B7%D0%B0_2023_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf

до лав збройних сил держави-окупанта, що відповідно до МГП кваліфікується як воєнний злочин. Внаслідок примусової мобілізації громадяни України можуть стати ще й жертвами таких воєнних злочинів, як незаконний призов до окупаційної армії та участь у бойових діях проти власної держави.

Насправді, питання примусової паспортизації громадян України, які проживають на ТОТ, постало ще 2014 року. Здійснивши окупацію території Автономної Республіки крим, рф автоматично визнала своїми громадянами всіх осіб, які проживали на території Автономної Республіки Крим (далі – АРК) на дату початку тимчасової окупації відповідної території. Водночас будь-які активні дії для набуття громадянства рф не були потрібні³. Як відомо, на початку окупації в 2014 році АРК окупаційні органи міграційної служби почали працювати не одразу. На той час мешканці АРК були змушені отримувати паспорти в рф (краснодарський край, ростовська та московська області). Значну частину українських громадян, зокрема – дітей депортували з ТОТ до рф та автоматично «надали» громадянство держави-агресора.

Пізніше, 2019 року, указом президента рф було визначено, що особи, які постійно проживають на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей України, мають право звернутися із заявами про прийом до громадянства рф у спрощеному порядку. Надалі ця норма була розповсюджена на всіх громадян України та осіб без громадянства, які постійно проживають на території України.

Очевидно, що примусова паспортизація рф українських громадян була спочатку одним з елементів гібридної війни держави-агресора та невід'ємною частиною підготовчих дій перед повномасштабним військовим вторгненням рф в Україну. З 24 лютого 2022 року такі дії держави-окупанта набули масового та системного характеру, що є незаперечним доказом існування державної політики, яка здійснюється щодо українців, які проживають на окупованих територіях.

---

³ Закон РФ № 6-ФКЗ «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя»: URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/0bTO6S1g5c0RASXodOjRul8wGLndsOzA.pdf>

Спеціальні зміни в законодавстві рф

25 травня 2022 року путін підписав указ⁴, яким було спрощено процедуру отримання російського громадянства для громадян України, які продовжували проживати на територіях тимчасово окупованих Херсонської та Запорізької областей. Ним було доповнено попередній акт від 2019 року, за яким аналогічна процедура вже застосовувалась щодо мешканців захоплених раніше Донеччини та Луганщини. Документ надавав жителям Херсонської і Запорізької областей можливість отримати громадянство держави-окупанта без дотримання загальних вимог, як-то: п'ятирічного терміну проживання на росії, підтвердження джерел доходів та знання російської мови.

Вже наприкінці 2022 року мзс росії, після проведення псевдо “референдумів”, повідомило мешканців окупованих Херсонської та Запорізької областей, що будь-який їхній виїзд “за кордон” можливий лише після отримання ними російського паспорта. І путін в березні 2023 року публічно дав доручення відповідним службам прискорити паспортизацію у цих регіонах. Для цього міністерством внутрішніх справ росії на окупованих територіях були створені мобільні “паспортні столи”, а контроль за процесом такої “паспортизації” покладався на головне управління з питань міграції цього ж міністерства.

Також, у березні цього ж року президент держави-агресора підписав закон⁵ «Про особливості правового статусу громадян росії які мають громадянство України», яким встановлювалось, що такі особи, після отримання російського паспорта, можуть звернутися до російського уряду з проханням про відмову від свого українського громадянства. За цим же законом усі так звані нові громадяни росії “вважаються такими, що не мають українського громадянства з дня подання ними відповідної заяви до федерального органу внутрішніх справ чи його територіального підрозділу”.

Насправді ж українці всіляко уникали примусового отримання російського громадянства. Тому, щоб забезпечити виконання плану з наверненням їх до громадянства росії, путін 27 квітня 2023 року ухвалив новий указ⁶, яким передбачається примусова депортація з

---

⁴ URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202205250004>

⁵ URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303180001>

⁶ URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013>

окупованих українських територій громадян України, які збережуть українське громадянство після 1 липня 2024 року.

Цим указом також визначено, що громадяни, які «заявили про своє бажання зберегти наявне у них громадянство або залишитися особами без громадянства» і відмовились таким чином скласти присягу громадянина ереф вважатимуться іноземцями.

Починаючи з 28 квітня 2023 року набули чинності зміни⁷ до російського закону «Про громадянство» за якими всі українці, що отримали російське громадянство могли його втратити за вчинення певних правопорушень. Тобто, нова редакція закону залишала всіх українців -одержувачів російського паспорта в постійно, так би мовити, «підвішеному» стані, який давав можливість окупаційній владі в ручному режимі позбавити громадянства будь-кого, хто цього, на їхню думку, заслуговував.

В додаток цих нововведень у липні 2023 року путін видав ще один указ⁸ – за N 495 № "Про деякі питання, пов'язані з особливостями правового становища громадян російської федерації, які мають громадянство України". Цей документ встановлює перевірку вже паспортизованих російськими паспортними документами громадян України на предмет вчинення ними дій, спрямованих на реалізацію їхніх прав і обов'язків саме як громадян України.

Як бачимо, обсяг нормативно-правових актів спрямованих виключно на паспортизацію українських громадян на окупованих територіях, рівно ж як і їхній зміст та залучення великої кількості органів влади до їх прийняття та виконання дають можливість зробити висновок про те, що процес надання громадянства рф на окупованих територіях є системним, носить цілеспрямований характер та координується на найвищому рівні.

Дії окупаційної влади

Практична реалізація вищезгаданих положень російського законодавства стосовно українців на окупованих територіях здійснюється за допомогою тиску, примусу й погроз та характеризується приниженням людської гідності. Політика окупаційної влади на місцях зводиться до відмови у забезпеченні основних прав і свобод та застосування каральних заходів до мешканців, які не отримали російського громадянства. Відомо чимало фактів, коли за відмову від отримання російського

---

⁷ URL: <https://rg.ru/documents/2023/05/03/document-o-grazhdanstve.html>

⁸ URL: <https://mvd.consultant.ru/documents/1058123>

громадянства українців позбавляли власності, соціальних виплат та останніх засобів до існування, погрожують ув'язнити чи відібрати дітей, обмежують ведення бізнесу та навіть свободу пересування.

На зайнятих росіянами територіях Херсонської області окупаційна влада буквально заявила, зокрема, що неотримання паспорта громадянина рф призведе до “неможливості отримувати гуманітарну допомогу чи соціальні виплати, а також влаштуватися на роботу”. На окупованих територіях Запорізької області матері без російського паспорта не можуть отримувати допомогу по догляду за дітьми, а пенсіонери – пенсії.

Мешканці незаконно анексованих територій мають проблеми з отриманням ліків та медичної допомоги – вони доступні лише у разі набуття російського громадянства. Так, у травні 2023 року віцепрем'єр-міністр рф голікова заявила⁹, що всі жителі на окупованих територіях України повинні мати обов'язковий поліс медичного страхування до кінця 2023 року. Однак, стати власником такого полісу, а, отже, і отримати медичну допомогу без російського паспорта неможливо. Також, громадяни України, що проживають у цих місцевостях та хворі на цукровий діабет не можуть отримати¹⁰ інсулін без паспорта держави-окупанта.

Значних обмежень в правах зазнають на окупованих територіях тако ж і власники автомобілів. Техогляд транспортних засобів і відповідно – використання автомобілів можливі лише для власників паспорта рф. Окрім того, окупаційна влада змушує роботодавців переукласти трудові договори з працівниками відповідно до російського законодавства. У випадку відсутності російського паспорта таким працівникам загрожує¹¹ звільнення. У Запорізькій області окупанти забороняють таксистам¹² надавати послуги по перевезенню якщо ті не стануть громадянами російської федерації.

---

⁹URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://wwww.interfax-russia.ru/south-and-north-caucasus/news/zhiteli-novyh-regionov-budut-obespecheny-medicinskim-strahovaniem-do-konca-etogo-goda-golikova&ved=2ahUKEwjLz42XieWGAXW7PhAIHU1_KGwQFnoECBQQAQ&usg=AOvVaw3-sLAOKGZKLXm662pGd0n7

¹⁰URL:<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3717960-zagarbniki-ne-vidaut-insulin-meskancam-tot-bez-rosijskogo-pasporta.html&ved=2ahUKEWj6ncmieWGAXXRSFUIHRprFDMQFnoECBcQAQ&usg=AOvVaw01hcmeA8fcu27G-FkWSZ0>

¹¹URL:<https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/4/7427151/>

¹²URL:<https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zprz.city/news/view/zajvu-kopijku-ne-zarobiti-u-timchasovo-okupovanomu-misti-zaporizkoi->

Українцям, які відмовляються отримати громадянство держави-окупанта погрожують позбавленням права власності. Так, мешканцям окупованих територій України погрожували конфіскацією їхньої землі, якщо вони відмовляться від отримання російське громадянство. Аналогічною є ситуація щодо власності на житлову та комерційну нерухомість. Українцям погрожують виселенням із їхніх домівок та офісів якщо вони не стануть громадянами росії.

Як бачимо, після повномасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року держава-окупант застосовує паспортизацію саме як форму тиску та залякування місцевого населення. У мешканців окупованих територій часто не залишається іншого виходу, окрім отримання паспорту держави-агресора, щоб зберегти життя собі та своїм близьким, мати доступ до базових медичних чи освітніх послуг, уникати вилучення належного їм майна та ін.

Цілком очевидно, що усі вищенаведені дії рашистів щодо українських громадян на окупованих територіях свідомо спрямовані на їх примусову та насильницьку інтеграцію у росію.

Порушення норм МГП

У зв'язку наведеним, постає питання про правову кваліфікацію дій держави-окупанта, зокрема, її вищого військово-політичного керівництва, в контексті визнання примусової паспортизації грубим порушенням норм МГП.

Передусім, порушуються норми IV Женевської Конвенції¹³ від 1949 року «Про захист цивільного населення під час війни». Зокрема, методи паспортизації які використовують рашисти, не відповідають п.п. с п. 1 ч. 1 ст. 3 яким заборонена наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поведження.

Що стосується позбавлення права на навчання дітей, батьки яких не отримали російські паспорти, то тут вбачається порушення статті 50 Конвенції, яка гарантує дітям, що проживають на окупованих територіях право на освіту.

Вбачаються також порушення статті 52, яка передбачає захист права на працю; статті 53 про захист права власності; статті 55, яка забороняє відмовляти населенню у продуктах харчування та медикаментах.

---

oblasti-zaprovadili-novi-vimogi-do-taksistiv&ved=2ahUKEwiG6P_yieWGAxWZKRAIHT-pAzwQFnoECBMQAQ&usg=AOvVaw20FB8brpzile6bAiQpeRlo

¹³ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Поза сумнівом, дії рашистів щодо примушування мешканців окупованих територій до отримання громадянства росії є порушенням законів та звичаїв війни, а саме, статті 45 Положення¹⁴ про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до IV Гаазької конвенції 1907 року. Саме тут міститься правило про заборону примушувати жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику. Примушуючи тим самим українців, які проживають на окупованих територіях, до отримання російського паспорту держава-окупант змушує їх фактично присягати собі на вірність. А вже статтею 21 федерального закону¹⁵ “про громадянство російської федерації” передбачено складення присяги у формі клятви на вірність російській федерації.

Чи є примусова паспортизація воєнним злочином за міжнародним правом?

Станом на сьогодні, конкретний перелік діянь які визнаються воєнними злочинами визначено в Статуті Міжнародного кримінального суду, який наділений повноваженнями щодо їх розслідування та притягнення осіб, винних у скоєнні таких злочинів до міжнародної кримінальної відповідальності.

Стаття 8 Статуту¹⁶, зокрема, встановлює, що суд володіє юрисдикцією щодо воєнних злочинів, коли вони вчинені як частина плану чи політики або при їх широкомасштабному вчиненні. Такими злочинами Статут визнає: а) грубі порушення Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 року та б) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються при веденні збройних конфліктів (як міжнародного так і неміжнародного характеру).

Відповідно, примушування до отримання громадянства держави-окупанта (примушування жителів окупованих територій присягати на вірність державі-супротивнику) мало б утворювати склад злочину, що передбачений підпунктом (b) частини 2 статті 8 Статуту Міжнародного кримінального суду як “інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються при веденні міжнародного збройного конфлікту”. Проте, наразі, серед 29 складів воєнних

---

¹⁴URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

¹⁵URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_445998/&ved=2ahUKewj3NfPiuWGAXWMFxAIHfjHCvWQFnoECB0QAQ&usg=AOvVaw1wQJ4jJu_tOZw4ca2-dtBa

¹⁶URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588&ved=2ahUKewj5vo7hiuWGAXVvExAIHfGuDC0QFnoECBIQAQ&usg=AOvVaw1GrMd-0nEzizq_W6t9_f1x

злочинів, що передбачені цим підпунктом такої злочин як “примушування присягати на вірність державі-окупанту” (примусова паспортизація) відсутній.

Як бачимо, не всі порушення законів і звичаїв ведення збройного конфлікту містять склад воєнного злочину. Римський договір обмежує криміналізацію того чи іншого порушення в залежності від ступеня його важкості.

Для прикладу, стаття 147 IV Женевської конвенції¹⁷ “Про захист цивільного населення під час війни” грубими порушеннями називає, зокрема такі дії проти осіб або власності, які перебувають під захистом цієї Конвенції: умисне вбивство, тортури або нелюдське поводження, в тому числі біологічні експерименти, які умисно завдають великих страждань чи серйозних травм тілу чи здоров'ю, нелегальна депортація чи переміщення або нелегальне ув'язнення, примушення особи до служби в збройних силах ворожої держави, або умисне позбавлення прав на справедливий судовий процес, захоплення полонених і широкомасштабне руйнування та привласнення власності, не виправдане воєнною необхідністю».

Норми міжнародного права не містять окремого чіткого поділу порушень законів та звичаїв ведення збройних конфліктів на серйозні та інші порушення. На нашу думку, віднесення того чи іншого порушення до “серйозного” може відбуватись в залежності від масштабності його вчинення, обсягів завданої шкоди та суспільної небезпеки. Насправді, будь-яке порушення встановлених міжнародним правом правил ведення збройного конфлікту може трактуватись як серйозне, враховуючи ці критерії. Також, криміналізація відповідного порушення як воєнного злочину є необхідною, коли воно вчиняється як частина плану чи політики держави. Саме тоді Міжнародний кримінальний суд зможе поширювати на них свою юрисдикцію.

Враховуючи те, що порушення російською федерацією, як учасником збройного конфлікту, статті 45 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до IV Гаазької конвенції 1907 року носить системний і масовий характер, здійснюється примусово, свідомо та умисно, в рамках державної політики на всіх окупованих територіях України, як іншого учасника міжнародного збройного конфлікту, то такі дії мають бути відповідним чином криміналізовані на рівні міжнародного права для забезпечення

---

¹⁷ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності.

Під воєнним злочином ми розуміємо серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах міжнародного та/або неміжнародного характеру і спричиняють індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права. Фактично, дії щодо примусової паспортизації на окупованих територіях України можуть містити усі ознаки воєнного злочину, адже вчиняються під час збройного конфлікту та становлять серйозне порушення договірної норми МГП, однак, наразі, сам факт вчинення таких дій не є підставою для притягнення винних осіб до індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародним правом.

Тому, видається доцільним доповнити статтю 8 Римського статуту, яка містить перелік воєнних злочинів, що підсудні Міжнародному кримінальному суду, новим злочином з умовною назвою “примушування до отримання громадянства держави-окупанта”.

Юридично це можливо зробити через Асамблею держав-учасниць Римського договору, яка має повноваження вносити зміни до Статуту суду. Саме в такий спосіб стаття 8 вже була доповнена¹⁸ новими складами воєнних злочинів у 2010 та 2017 роках.

Як вже вище зазначалось, важливо врахувати, що примус до отримання російського паспорта відбувається шляхом шантажу, залякування, катувань та погроз позбавити тих, хто відмовляється від отримання громадянства держави-агресора, гуманітарної та медичної допомоги, позбавлення батьківських прав, обмеження пересування та депортації¹⁹. Крім того, треба зважати на те, що громадяни України, яких примусили до отримання російського громадянства, можуть бути насильно призвані до лав російської армії. У цих діях окупантів неважко побачити такі складі воєнних злочинів²⁰, передбачених ст. 8 Римського статуту, як катування або нелюдське поведіння (ст. 8(2)(а)(і)), примушення

---

¹⁸ URL: <https://asp.icc-cpi.int/RomeStatute>

¹⁹ Виклики примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях України: круглий стіл в Офісі Омбудсмена. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikliki-primusovoyi-pasportizaciyi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-kruglij-stil-v-ofisi-ombudsmana

²⁰ URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>

військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави (ст. 8(2)(а)(v)), примушення громадян ворожої держави до участі у воєнних діях проти власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни (ст. 8(2)(b)(xv)), посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поведження (ст. 8(2)(b)(xxi)).

Криміналізація примусу до громадянства в Українському законодавстві

Відповідно до статті 438 («Порушення законів та звичаїв війни») Кримінального Кодексу України²¹ (далі – КК України) передбачена кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни – «жорстоке поведження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років».

Неодноразово з початку збройної агресії РФ у 2014 році у засобах масової інформації України з'являлись повідомлення про розпочаті уповноваженим органом досудового розслідування за фактами примусової паспортизації громадян України на ТОТ кримінальні провадження за ч. 1 ст. 438 КК. А отже, починаючи з 2014 року Україна відстоює позицію, що примусова паспортизація громадян України на ТОТ визнається воєнним злочином та може бути кваліфікована за ст. 438 КК.

Крім того, згідно із ч. ч. 2, 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014²² (далі – Закон), будь-які органи, їх посадові та службові особи на ТОТ та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом.

---

²¹ Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#Text>

²² Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1207-18#Text>

Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану. У свою чергу, відповідно до ч. 6 ст. 5 Закону примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на ТОТ, громадянства рф не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України. Про невизнання Україною примусового або автоматичного набуття громадянами України, які проживають на ТОТ, громадянства рф, розцінюючи це як акт примусу щодо громадян України та порушення МПП, йдеться й у стратегічних документах України щодо деокупації та реінтеграції ТОТ (наприклад, п. 11 Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021²³).

У цьому контексті доцільно проаналізувати деякі законопроектні пропозиції щодо питання криміналізації примусової паспортизації, які наразі обговорюються в парламенті України.

Сьогодні на розгляді в парламенті знаходиться проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації»²⁴ (реєстр.№ 8057 від 19.09.2022), ініціатором подання якого є Кабінет міністрів України. Відповідно до пояснювальної записки цього проекту, його метою є «протидія російській паспортизації в умовах збройної агресії проти України, тобто протидія примушуванню громадян України до набуття громадянства держави-агресора, а так само створенню умов, за яких обсяг прав громадян України буде меншим, якщо вони не мають громадянства держави агресора та/або паспортних документів держави-агресора».

У законопроекті пропонується:

---

²³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: *Указ Президента України; Стратегія* від 24.03.2021 № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/117/2021#Text>

²⁴ Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації (реєстр. № 8057 від 19.09.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40512>

1) доповнити КК новими статтями, якими передбачити кримінальну відповідальність за: набуття в умовах воєнного стану громадянином України, який є особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, громадянства держави-агресора та/або отримання паспортних документів держави-агресора, за відсутності ознак державної зради (нова ст. 111-3 КК); пропаганду, публічні заклики, поширення матеріалів із закликами щодо необхідності набуття громадянами України громадянства держави-агресора та/або отримання паспортних документів держави-агресора (ч. 1 ст. 438-1 КК у редакції проекту); вчинення дій щодо примушування громадян України до набуття громадянства держави-агресора або отримання паспортних документів держави-агресора, а так само створення умов, за яких обсяг прав громадян України буде меншим, якщо вони не мають громадянства держави-агресора та/або паспортних документів держави-агресора (ч. 2 ст. 438-1 КК у редакції проекту);

2) визначити, що за кримінальні правопорушення, передбачені розділами I, XX Особливої частини КК, вчинені в умовах воєнного стану, суд не може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом (нова ч. 3 ст. 69 КК);

3) встановити, що злочини, передбачені новими ст. ст. 111-3, 438-1 КК, будуть підслідні Службі безпеки 2 України, та щодо них буде здійснюватися спеціальне досудове розслідування (нова редакція ч. 2 ст. 216 та ч. 2 ст. 297-1 Кримінального процесуального кодексу України);

4) внести зміни до ч. 6 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», якими встановити, що не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України: примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства рф; набуття громадянами України громадянства рф внаслідок дій рф зі створення умов, за яких обсяг прав громадян України буде меншим, якщо вони не мають паспортних документів держави-агресора; набуття громадянства рф під час дії воєнного стану громадянами України, депортованими на територію рф внаслідок збройної агресії рф проти України.

У Висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України²⁵ на поданий проєкт Закону зазначено про те, що «...встановлення кримінальної відповідальності за набуття громадянства держави-агресора та/або отримання паспортних документів держави-агресора свідчатиме як про визнання самого факту набуття громадянства (отримання паспортних документів) держави-агресора, так і про виникнення негативних правових наслідків для відповідної особи внаслідок видачі їй таких паспортних документів». Щодо пропозиції передбачити кримінальну відповідальність за примусову паспортизацію (нова ст. 438-1 КК), то на думку, Головного управління, «...вказана законотворча ідея не є системною, оскільки у проєкті фактично пропонується виокремити у самостійний (окремий) склад кримінального правопорушення лише один із проявів порушення державою– окупантом норм міжнародного права. Якщо слідувати такій логіці законопроекту, КК варто доповнювати й іншими самостійними (окремими) складами кримінальних правопорушень (скажімо, статтями щодо призову місцевого населення до служби в армії держави-окупанта, примусового залучення представників такого населення до праці в організаціях військового або напіввійськового характеру на тимчасово окупованій території, тощо). Однак такий підхід, на наш погляд, не сприятиме ефективності застосування відповідних кримінально-правових норм»²⁶.

Очевидно, викладені у названому проєкті закону пропозиції мають право на існування, однак, варто погодитись з експертами Головного управління, їх недостатньо для того, аби повністю описати всі склади злочинів, що вчиняють окупанти на українській землі. Важливо виходити з тих міркувань, що тривалий час, аж до 2014 року, норми кримінального права України щодо воєнних злочинів, так само як і норми про інші міжнародні злочини, не застосовувалися правоохоронними органами України. Водночас унаслідок окупації АРК у 2014 році, а також збройної агресії РФ і повномасштабного вторгнення російських військ до нашої держави в

---

²⁵ Науково-експертний висновок на проєкт Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації (реєстр. № 8057 від 19.09.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40512>

²⁶ Виклики примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях України: круглий стіл в Офісі Омбудсмена. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/viklikiprimusovoyi-pasportizaciyi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-kruglij-stil-v-ofisi-ombudsmana

2022 році, кількість воєнних злочинів постійно зростає. Крім того, чинний КК України хоч і передбачає відповідальність за такі злочини, але не повною мірою гармонізований з положеннями МГП та міжнародного кримінального права щодо відповідальності за них.

Це спричиняє негативні наслідки щонайменше з двох причин: по-перше, держава Україна не може повноцінно переслідувати кримінально-правовими засобами осіб, які вчинили воєнні злочини згідно з нормами МГП та міжнародного кримінального права, а по-друге, наша держава, як сторона низки міжнародних договорів про відповідальність за воєнні злочини, повною мірою не виконує своїх зобов'язань щодо повної криміналізації на національному рівні діянь, які кваліфікуються в міжнародному праві як воєнні злочини.

Цілком очевидно, що після ратифікації Римського статуту Україною законодавцеві також необхідно буде доповнити чинний Кримінальний Кодекс новими складами кримінальних правопорушень, серед яких, зокрема – примус до відмови від громадянства України та отримання громадянства держави-окупанта на ТОТ України.

На нашу думку, внесення до КК України такого складу злочину, як примус до відмови від громадянства України та отримання громадянства держави-окупанта на тимчасово окупованих територіях України, допомогло б повніше імплементувати законодавство України до положень Римського статуту.

У зв'язку з наведеним, доцільним вбачається доповнити КК України новою статтею 436³, зміст якої можна сформулювати наступним чином: «Примус громадянина України до відмови від громадянства України на окупованій території з подальшим примусом до набуття громадянства держави-агресора або без такого».

Крім того, одним із головних завдань органів державної влади України, насамперед, Верховної Ради України, є розробка та своєчасне ухвалення законів, орієнтованих на співробітництво з Міжнародним кримінальним судом, навіть якщо вже існують певні нормативно-правові акти, якими таке співробітництво запроваджено з окремих питань.

ВИСНОВКИ

Як бачимо, дії з нав'язування громадянства держави-окупанта (примусової паспортизації) населенню окупованих територій на сьогодні не є воєнним злочином відповідно до Римського статуту.

Водночас, таке діяння, скоєне під час збройного конфлікту, можна розглядати в контексті ст. 8 Римського статуту як «серйозне порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах» зокрема – порушення ст. 45 Гаазької конвенції про закони та звичаї війни на суходолі та IV Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 1949 року. Отже, примус до отримання громадянства можемо трактувати як «інше серйозне порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах», якщо воно вчиняється як частина плану чи політики, або у разі його широкомасштабного вчинення, як це встановлено п. в ст. 8 Римського статуту. У цьому зв'язку доцільним убачається розглянути можливість внесення змін до самого Римського статуту, доповнивши його новим складом воєнного злочину – примус населення окупованої території до отримання громадянства держави-окупанта.

Вважаємо також, що криміналізація у КК України такого діяння, як «примус до відмови від громадянства України та отримання громадянства держави-окупанта» сприяло б у майбутньому ефективній імplementації українського законодавства до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються проблема примусової паспортизації громадян України, що проживають на тимчасово окупованих територіях. Було досліджено та проаналізовано, яке покарання може чекати росіян згідно Римського статуту за насадження російського громадянства. Окрім цього, було обґрунтовано, чому Римський статут потребує поправок і доробок в реаліях нашого часу.

Література

1. Виклики примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях України: круглий стіл в Офісі Омбудсмена. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/vikliki-primusovoyi-pasportizaciyi-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-ukrayini-kruglij-stil-v-ofisi-ombudsmana

2. Закон рф № 6-ФКЗ «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя»: URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/0bTO6S1g5c0RASXodOjRuI8wGLndsOzA.pdf>

3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Конвенція, Міжнародний документ, Положення від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_222#Text

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: ООХ; Конвенція, Проект, Угода [...] від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_154#Text

5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#Text>

6. Науково-експертний висновок на проект Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації (реєстр. № 8057 від 19.09.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40512>

7. Прес-конференція на тему: «Примусова паспортизація РФ в Україні 2000-2024 роки». /Організатори ГО «Східна правозахисна група», ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3849861-primusova-pasportizacia-rf-v-ukraini-20002024-roki-prezentacia-analitcnogo-doslidzenna.html>

8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1207-18#Text>

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України; Стратегія від 24.03.2021 № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/117/2021#Text>

10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації (реєстр. № 8057 від 19.09.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40512>

11. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

12. Указ президента рф від 24 квітня 2019 р. N 183 «Про визначення у гуманітарних цілях категорій осіб, які мають право звернутися із заявами про прийняття до громадянства Російської

Федерації у спрощеному порядку»: URL:
<http://www.kremlin.ru/acts/bank/44190>

13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. 340 с. URL:
https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B7%D0%B0_2023_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf

14. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303180001>

15. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013>

16. URL: <https://asp.icc-cpi.int/RomeStatute>

17. URL: <https://mvd.consultant.ru/documents/1058123>

18. URL: <https://rg.ru/documents/2023/05/03/document-ograzhdanstve.html>

19. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>

20. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/4/7427151/>

21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

24. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202205250004>

25. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.interfax-russia.ru/south-and-north-caucasus/news/zhiteli-novyh-regionov-budut-obespecheny-medicinskim-strahovaniem-do-konca-etogo-goda-golikova&ved=2ahUKEwjLz42XieWGAXW7PhAIHU1_KGwQFnoECBQQAQ&usq=AOvVaw3-sLAOKGZKLXm662pGd0n7

26. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3717960-zagarbniki-ne-vidaut-insulin-meskancam-tot-bez-rosijskogo-pasporta.html&ved=2ahUKEwj6nc-mieWGAXXRSFUIHRprFDMQFnoECBcQAQ&usq=AOvVaw01hcmeA8fcu27G-FkWSZO>

27. URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zprz.city/news/view/zajvu-kopijku-ne-zarobiti-u-timchasovo-okupovanomu-misti-zaporizkoi-oblasti-zaprovadili-novi-vimogi-do-taksistiv&ved=2ahUKEwiG6P_yieWGAXWZKRAIHT-pAzwQFnoECBMQAQ&usg=AOvVaw20FB8brpzile6bAiQpeRlo

28. URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_445998/&ved=2ahUKEwji3NfPiuWGAXWMFxAIHejHCvwQFnoECB0QAQ&usg=AOvVaw1wQJ4JJu_tOZw4ca2-dtBa

29. URL:https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588&ved=2ahUKEwj5vo7hiuWGAXVvExAIHfGuDC0QFnoECBIQAQ&usg=AOvVaw1GrMd-0nEzizq_W6t9_f1x

Інформація про автора:
Пилипенко Володимир Пилипович,
доктор юридичних наук,
заслужений юрист України
доцент кафедри міжнародних відносин
Львівського університету бізнесу і права
вул. Кульпарківська, 99, м. Львів, 65000, Україна